

УДК 930(477.46):737.1

МОРОЗОВ Анатолій Георгійович,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри археології та
спеціальних галузей історичної науки
Черкаського національного університету
ім. Богдана Хмельницького
e-mail: anicid2012@ukr.net
ШОСТОПАЛ Анатолій Васильович,
студент-магістр ННІ історії і філософії
Черкаського національного університету
ім. Богдана Хмельницького
e-mail: anicid2012@ukr.net

РИМСЬКІ ДЕНАРІЇ НА ТЕРИТОРІЇ МОТРОНИНСЬКОГО ГОРОДИЩА

У статті розглянуто комплекс питань пов'язаних із перебігом торгівельно-економічних зв'язків автохтонного населення Середнього Подніпров'я з античним світом. Наголошується на значному обсязі, тривалості та стабільності цих зв'язків. Показано, що економічні відносини в значній мірі базувались на широкому використанні грошових засобів платежу. Проаналізовано походження та кількість монет знайдених на території та в околицях Мотронинського городища (Холодний Яр), яке на думку ряду дослідників відіграло роль столичного центру протодержавних утворень місцевої людності Правобережного Лісостепоного Подніпров'я греко-римської доби.

Ключові слова: Мотронинське городище, Холодний Яр, антична кераміка, римські денарії, ювелірні вироби.

Постановка проблеми. Грунтовні археологічні дослідження Правобережного Лісостепоного Подніпров'я дають підстави твердити про те, що на цій території протягом дуже тривалого часу, починаючи вже з раннього залізного віку, бурхливо розвивались різнопланові цивілізаційні процеси. Сприятливі природно-кліматичні умови дозволили автохтонному населенню краю дуже рано по стандартам Східної Європи освоїти і інтенсивно використовувати передові способи високопродуктивного господарювання (скіфи-орачі). Логічним відображенням інтенсивності господарського життя раннього залізного віку стала поява на межі Лісостепу і Степу, вже на початку першого тисячоліття до нової ери, надпотужно укріпленого Чорноліського а слідом і багатьох інших городищ. Про їх не лише оборонне, але й економічне значення яскраво свідчить величезна кількість залишків кераміки в якій сюди довозились такі коштовні товари як оливкова олія, виноградне вино, тогочасна парфумерія, тощо.

Не менш переконливим підтвердженням того, що на Дніпровському Лісостеповому Правобережжі бурхливо розвивались цивілізаційні процеси, в тому числі і державотворчі, яскраво свідчать і чисельні знахідки останніх років монет та високохудожніх коштовностей античної доби. Аналізу цих раритетів і присвячена дана стаття.

Аналіз останніх досліджень проблеми. Попри історичну важливість проблеми господарсько-економічних зв'язків автохтонного населення Дніпровського Лісостепоного Правобережжя Київського-Черкаського регіону та певних напрацювань в цьому напрямку попереднього періоду [4; 6; 9; 10] в останні роки інтенсивність досліджень вказаної проблеми загальмувалась. Певним виключенням є лише праця Т. Нераденко [13].

Метою статті є спроба на основі новітніх археологічних джерел показати інтенсивність, тривалість та значні масштаби торгівельно-економічних зв'язків автохтонного населення краю з греко-римським світом і тим самим спростувати твердження про відірваність прадавньої території України від основних вогнищ античної цивілізації.

Виклад основного матеріалу. Протягом багатьох віків, власне тисячоліть, винятково важливе значення в усіх сферах життя Середнього Подніпров'я відігравав унікальний комплекс оборонних, економічних, культових об'єктів Холодного Яру – Мотронинського городища.

Добре відомі в історичній науці Мотронинське та прилегла до нього компактна група: Пастирське, Шарпівське, Макиївське, Будо-Макиївське городища, власне, велетенські фортеці-протоміста просто вражають розмахом та обсягом фортифікаційних робіт [6, 34].

Що робило необхідними і економічно прийнятними величезні матеріальні витрати на спорудження таких потужних оборонних комплексів, які напрочуд гостро, на декілька порядків, виділяються своїми масштаби від всього, що будь-коли споруджувалися тут як в попередні, так і в наступні часи? Адже лише основна система могутніх оборонних споруд Мотронинського городища у VI ст.. до н. е. захищала територію, що майже дорівнювала території горішнього Києва середини XI ст., тобто часів його найвищого розквіту в добу Ярослава Мудрого [20, 68].

Авторитетні дослідники, серед них такі відомі фахівці, як Б. Рибаків, А. Сміленко, О. Павленко – вже вказували в науковій літературі на ці фортечні комплекси як на ранньоміські виробничі і культові центри [14, 140].

Не можна не погодитися також з особливою точкою зору О. Павленка на Мотронинське городище як на столичний центр ранньодержавного утворення місцевої людності [14, 145–146], [15, 24].

Про це зокрема переконливо свідчать нагромадження на території Мотронинського городища величезної кількості імпортованої античної кераміки з клеймами майстрів Мілету, Афін, Лесбосу, Хіосу! Ось вже сім десятиліть потужні трактори плугами, а особливо в останні часи роторними боронами, щороку викидають тут на поверхню численні фрагменти давньогрецьких гостродонних амфор. Одна їх кількість більш ніж переконливо доводить, що тут довгий час існував значний політичний і економічний центр. Адже в амфорах довозились дуже коштовні на той час товари: виноградне вино, оливкова олія, ароматичні речовини. Довозились, зауважте, починаючи з століття до нашої ери, з далекої Еллади, з іонійських полісів північно-західного узбережжя Малої Азії. Виникає логічне запитання: а за що те все купувалось? Насамперед за рахунок широкого експорту так потрібного грекам зерна.

Однак в римський період характер розрахунків змінювався. Замість традиційного товарообміну все частіше почали використовувати гроші у вигляді срібної монети.

У публікаціях, присвячених результатам археологічних досліджень в означеному регіоні вже неодноразово згадувалось про тісні господарсько-економічні зв'язки Холодноярсько-Пастирського фортечного комплексу з греко-римським світом [4, 58; 10, 32].

Слід спеціально зазначити, що вони були дуже тривалими в часі. Матеріали численних археологічних експедицій, починаючи від розкопок В. Хвойки (1899), І. Фабриціуса (1938), Е. Покровської і М. В'язьмініна (1950), А. Тереножкіна (1950), В. Ільїнської і А. Тереножкіна (1970), В. Григор'єва і Г. Ребедаєло (1985), багаторічні (1988–1996 рр.) розкопки стаціонарної експедиції Інституту археології НАН України «Холодний Яр» під керівництвом С. Безсонової і, закінчуючи масштабними дослідженнями міжнародної експедиції під керівництвом Я. Хохоровського і С. Скорого 2000–2001 рр. дають підстави стверджувати, що розпочавшись з часу появи античних греків в Північному Причорномор'ї (тобто з другої половини VII століття до н. е.) вони продовжувались незважаючи на всі бурхливі події, пов'язані з початком епохи великого переселення народів не лише в черняхівський, але і в пенківський період, тобто в II–VI роках нової ери [3, 4].

Окрім, матеріалів спеціальних археологічних досліджень наявність тісних господарсько-економічних зв'язків населення Правобережного Лісостепу з Римською

імперією підтверджується і чисельними випадковими знахідками. Частина з них, на жаль, дуже незначна потрапила до науковців, як наприклад скарб римських монет в районі села Головкивка Чигиринського району [13, 96].

Тим більшу цікавість викликала знахідка 2009 р. у районі с. Мельники Чигиринського району Черкаської області. Тут на полі, під час весняної оранки було знайдено два скарби завершального етапу черняхівської культури. У першому скарбі було 405 римських срібних денаріїв I–III ст. н. е., три «варварські наслідування» римським денаріям, шість фрагментів римського срібного блюда, бронзова деталь до терезів; у другому – 56 римських срібних денаріїв I ст. до н. е. – початку III ст. н. е.

Перша згадка про це з'явилася у листопаді 2009 року. На одному з інтернет-сайтів була викладена інформація про знахідку скарбу срібних римських денаріїв і фрагментів срібного блюда. З повідомлення тих, хто знайшов даний комплекс, фрагменти срібного блюда знаходились поруч, а рядом лежали у значній кількості римські денарії. При уточненні про кількість знайдених монет – було сказано, що в той час піднято їх близько 470 штук [1]. Тут же були подані чисельні фотографії монет і уламків срібного блюда [1].

Римські монети на поселеннях черняхівської культури в Черкаській області зустрічаються досить часто [16, 29–35, 42–47]. Знахідка великого срібного римського блюда, хоч і фрагментованого, становить підвищений історичний інтерес. На превеликий жаль дані скарби не потрапили до науковців, а знаходяться у приватній колекції «харківського депутата» (за припущеннями І. Бажана [2, 107]). Тому свої думки і висновки відносно фрагментів блюда ми можемо робити, виходячи лише з фотографій, викладених на інтернет-форумі [1].

Це повідомлення викликало значний інтерес не тільки у учасників інтернет-форуму, але на нього звернули увагу і науковці, особливо на фрагменти срібного блюда. Шість вцілілих частин складало до 40 % усього виробу. Окрім того, що дані фрагменти мали значну матеріальну цінність (близько 1,5 кг срібла), вони являли ще й виняткову художню та історичну цінність. Усі знайдені частини блюда мали складне гравіювання зображень людей, звірів, кентаврів, рослинного орнаменту. По краю блюда (на трьох фрагментах) нанесені гравіюванням: бюст юнака у фас, декілька людських фігур, з яких одні тримають списи у руках, другий – рогатину, двоє інших сурмлять у гудки (труби). Тут же майстерно зображено декілька гончих псів та диких кабанів. Між зображеннями накладена синя емаль. Можна припустити, що загалом на блюді були там показані сцени полювання. У центральній частині блюда, на двох фрагментах, що добре збереглися, зображено двох кентаврів. Навколо центральної композиції присутній напис латиною (скоріш за все частина напису), який, за словами тих, хто знайшов, був перекладений як: «Пий і довгого життя тобі...». Важливим елементом з нанесених зображень на блюді є так звана хризма (хрисмон) – монограма, яка складається з двох початкових грецьких літер імені Христа (ΧΡΙΣΤΟΣ) – Χ (хі) і Ρ (ро), схрещених між собою. Даний християнський символ з часів римського імператора Костянтина I (306–337) став досить поширеним у Римській імперії. Його зображували на римських знаменах (лабарумах), будівлях, саркофагах, багатьох предметах релігії і побуду. У IV ст. дана монограма періодично присутня на римських монетах. Як частина зображень або як самостійний символ.

Виходячи з цього не викликає ніяких сумнівів походження даного виробу саме з римських майстерень. Блюдо було виготовлене у першій половині – середині IV ст. н. е. Це не протирічить висновку, зробленому на основі загального стану знайдених монет, відносно часу заховання скарбу у останній чверті IV – середині V ст. н. е. [17, 56]. Адже потрібний був певний час для надходження виробу (чи вже його частин) до носіїв черняхівської культури. Та скоріш за все скарб міг бути захований в останній чверті IV ст. н. е., коли йшли активні військові дії між готами і гунами. У це протистояння були втягнуті і племена, які населяли Середнє Подніпров'я. Існують припущення, що в той період на Середньому Подніпров'ї перебували готи. Та це не підтверджується археологічними знахідками. Якщо кераміка, зняряддя праці, прикраси, що знаходять на

Середньому Подніпров'ї, являються характерними для всієї черняхівської культури, то на сотні арбалетних фібул, знайдених у наш час, припадають лише поодинокі знахідки фібул вельбарського типу, які безпосередньо пов'язують з готами.

Металічний посуд з римських провінцій поступав, хоч і в незначних об'ємах, у ареал черняхівської культури на протязі всього періоду її існування. Окрім певної кількості знахідок на території України мідного і бронзового посуду, такого як казани, миски, відомі знахідки посуду, виготовленого з дорогоцінних металів. Б. В. Магомедов відмічає, що в Житомирській області були знайдені «два срібних глечики з багатими орнаментами, зображеннями сцен охоти і війни, виготовлені в Константинополі близько 400 року. Подібний срібний глечик, а також фляга яйцевидної форми знайдені біля с. Борочиці Волинської області. У них було насипано близько 1500 денаріїв. За деякими свідченнями, тут же знаходилось золоте блюдо. Срібне блюдо знайдено біля м. Борзна Чернігівської області» [8, 64].

Таким чином знахідка елементів срібного блюда біля с. Мельники Чигиринського району не являється чимось унікальним, але разом з тим є досить цінним історичним артефактом. Цілком можливо що на Середнє Подніпров'я надійшло ціле блюдо, яке вже на місці було розламане на частини. Певні фрагменти явно були відламані чи розламані, але є такі частини, які немов були розрубані гострою зброєю. Тому можна припустити, що ціле блюдо було захоплене як військовий трофей, і вже потім ділилося між переможцями. Та ким були ті переможці? За твердженням І. С. Винокура у лісостеповій зоні Дністро-Дніпровського межиріччя у II–V ст. н. е. домінуюче положення займали слов'янські племена [5, 131]. Хоча останнім часом дане твердження піддається критиці певними науковцями, які вважають, що готи домінували на всій території, яку ми відносимо до ареалу черняхівської культури [8, 15]. Йордан у своїй «Історії готів» зазначає, що король остготів Вінігар близько 375 р. н. е. «послав військо в межі антів і, коли вступив туди, у першій битві був переможений, але надалі діяв рішучіше й розіп'яв короля їхнього Божа з синами його і 70 старійшинами для залякування». Відносно того, де відбувались названі події існують різні версії. Та в першу чергу розглядається Середнє Подніпров'я. Наприклад, російський дослідник історії готів Б. М. Щукін стверджував, що це могло відбутись на Лівобережжі Дніпра [19, 230].

Для нас важливим фактом залишається те, що завдяки таким надходженням, як згадані фрагменти срібного блюда із зображенням хризми, можливо були і інші предмети, які несли на собі подібні чи інші християнські символи, через які місцеве населення мало змогу ознайомлюватись із елементами християнства, щоб бути готовими до його сприйняття у майбутньому.

Інформація про знахідку скарбу римських денаріїв і фрагментів срібного блюда, взята з інтернет-сайту, була викладена у 2011 році у статті, написаній харківським науковцем К. Мизгіним, де він зазначив, що скарб походить з Черкаської області [12, 137]. Дещо пізніше (2012 р.) І. Бажан у своїй монографії (Корпус случайных археологических находок) також подав інформацію про знахідку скарбу, фотографії фрагментів блюда. Слід однак зазначити, що дані, викладені автором, досить не точні.

Так, зокрема, він вказав, що у скарбі знаходилось близько 150 денаріїв. Можливо така кількість монет була визначена по фотографії, на якій монети розміщені загальною масою? До того ж, за припущеннями І. А. Бажана, скарб був знайдений у Харківській області та потрапив у приватну колекцію «харківського депутата» [2, 107].

У 2012 році в Черкасах на визначення були надані римські денарії, які, як виявилось, походять із скарбу, в якому перебували вже добре відомі фрагменти срібного блюда. Особа, яка викупила монети, запевнила, що вони, за свідченнями тих, хто знайшов, були підняті на полі у травні 2009 року у районі с. Мельники Чигиринського району Черкаської області. Тоді ж і з'ясувалось, що фактично в той час було знайдено не один, а два скарби. Скарб, у якому присутні фрагменти срібного блюда, знаходився майже «в одній ямці» та містив 408 монет. Окрім фрагментів блюда та римських денаріїв там ще був бронзовий

предмет, який визначили як деталь до вагів (?). Другий скарб римських денаріїв у кількості 56 штук знайдений на тому ж полі «метрів за 500». Монети з другого скарбу знаходились не компактно, а на певній відстані одна від одної, які цілком вірогідно були розтягнуті плугами під час оранки. Фактично в один час було знайдено близько 470 монет, про що й повідомлялось на інтернет-форумі. Подальша доля фрагментів срібного блюда залишилась невідомою.

Перший скарб містив такі римські денарії: Вітеллій (1), Веспасіан (1), Доміціан (1), Нерва (2), Траян (55), Адріан (69), Елій Вер (3), Антонін Пій (83), Антонін Пій – Марк Аврелій (цезар) (1), Марк Аврелій (62), Луцій Вер (13), Коммод (48), Пертинакс (1), Альбін (?) (1), Септимій Север (1), Сабіна (6), Фаустина Старша (17), Фаустина Молодша (34), Луцилла (6), «варварські наслідування» римським денаріям (3) – всього 408 монет. Одна монета наслідувала, скоріш за все, денарію Антоніна Пія, Дві інших були з більш примітивними зображеннями і написами. Варто відзначити, що вони відкарбовані одними штемпелями та перебували у доброму стані збереження. Три денарії з даного скарбу мали отвори для підвішування.

Другий скарб, у кількості 56 монет, складався з таких римських денаріїв: Марк Антоній (1), Веспасіан (2), Доміціан (1), Нерва (3), Траян (3), Адріан (3), Елій Вер (1), Антонін Пій (15), Марк Аврелій (цезарь) (1), Марк Аврелій (10), Луцій Вер (1), Коммод (5), Пертинакс (1), Септимій Север (1), Сабіна (1), Фаустина Старша (1), Фаустина Молодша (3), три денарії визначити не вдалося, так як стан був не задовільний (можливо побували у вогні).

Знайдені римські денарії, як з першого, так і з другого скарбу, були досить сильно затерті. На переважній більшості з них написи не можливо було прочитати, і часто належність денарія тому чи іншому римському імператору визначалася за контуром його профілю на аверсі монети.

Римських монет на Черкащині знаходять досить багато. Особливо у районі с. Мельники Чигиринського району, тобто на території Холодноярського комплексу. За останні 15–20 років там було віднайдено декілька скарбів та певну кількість поодиноких знахідок срібних денаріїв [16, 45]. Це, на нашу думку пов'язується з наявністю значного черняхівського поселення на Мотронинському городищі, побудованому у скіфський період.

За процентним співвідношенням монет різних імператорів та за періодом карбування (друга пол. I – поч. III ст. н.е.) денарії з даних скарбів подібні до раніше знайдених комплексів, і являються характерними для усїєї черняхівської доби. Присутність у складі другого скарбу так званого «легіонного» денарія Марка Антонія (LEG II) є певним винятком. Це можна пояснити тим, що легіонні денарії Марка Антонія могли використовувались значно пізніше від часу карбування, адже їхня проба відповідала пробі більш пізніх денаріїв II – поч. III ст. н. е., тобто якась частина таких денаріїв уникла вилучення з грошового обігу на початку II ст. н. е., яке провів імператор Траян.

Як зазначено вище, монети з першого і другого скарбів були сильно зношені, що говорить про їх тривалий період перебування у грошовому обігу. Цілком вірогідно, що дані скарби знаменують завершальний етап використання римських монет представниками черняхівських племен, який, за висновками науковців, припадає на V ст. н. е. Натомість два «варварські наслідування», на відміну від загальної маси знайдених денаріїв, були у значно кращому стані збереження. При чому їх вага у 3,63 і 3,35 грама дещо вища від середньої ваги досить затертих денаріїв, що перебували у скарбі. Третя монета, яка визначена як наслідування денарію Антоніна Пія, була більш притерта, але не до такого стану як переважна більшість римських денаріїв скарбу. З чого можна зробити висновок про карбування принаймі двох «варварських наслідувань» у IV ст. н. е. Тобто значно пізніше періоду масових надходжень римських денаріїв у ареал черняхівської культури. Можна припустити, що саме у той період у торгово-грошових відносинах черняхівців став відчуватися дефіцит монет, який поповнювався різними шляхами. Одним

з яких було виготовлення монет самими представниками черняхівської культури. Звичайно, і в IV ст. н.е. певна кількість монет з провінцій Римської імперії внаслідок військових дій чи торгових операцій надходила на землі черняхівських племен. Але нові надходження не могли у необхідній мірі замінити ті монети, які випадали з обігу внаслідок захованих і не повернутих у той період скарбів, або просто загублених чи переплавлених на якісь прикраси монет. Це видно, наприклад, із загальної кількості знахідок, зроблених у районі с. Мельники Чигиринського району. На декілька сотень піднятих у наш час римських денаріїв I – поч. III ст. н. е. припадає лише дві знахідки римських срібних силіків від другої пол. IV ст. н. е. – Константа (знайдена у 2011 р.) і Валента [16, 45]. Дані силікви можуть свідчити про завершальний етап надходжень монет з римських територій до черняхівських племен. Цілком можливо що в той же період на Середнє Подніпров'я надійшли присутні у першому скарбі фрагменти срібного блюда, чи й ціле блюдо, яке вже на місці було розламане на частини.

Висновки. Таким чином два знайдені скарби біля с. Мельники Чигиринського району, виходячи з загальної збереженості римських денаріїв другої пол. I – початку III ст. н.е. та наявності у одному з них уламків римського срібного блюда, на якому, окрім зображень людей і звірів, була і так звана «христограма Костянтина», скоріш за все заховані у останній чверті IV – середині V ст. н. е. Явна різниця у збереженості між двома «варварськими наслідуваннями» римським денаріям і загальною масою знайдених денаріїв дає змогу робити певні припущення відносно періоду і місця карбування подібних наслідувань. Значна кількість знахідок римських монет у районі с. Мельники Чигиринського району підтверджує, що саме тут, за високими валами до 20 метрів та широкими ровами до 13 метрів Мотронинського городища, насипаними ще у VI ст. до н. е. існував значний торговий, і можливо адміністративний, центр автохтонних племен, носіїв черняхівської культури, Лісостепового Правобережжя. Слід також зазначити, що як впливає з наведених вище фактів та міркування можна цілком обґрунтовано стверджувати, що автохтонна людність яка населяла територію Лісостепового Правобережжя Середнього Подніпров'я, – «скіфи-орачі», анти фактично протягом всього періоду раннього залізного віку була повноправним учасником жвавих торговельно-економічних зв'язків античного світу, про що яскраво свідчить як чисельні нумізматичні знахідки так і потужні фортечні комплекси на території краю.

Література

1. Kladoiskateli : Клад римских монет и серебрянное блюдо [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://kladoiskateli.com/index.php?showtopic=3900> – Назва з екрану.
2. Бажан И. А. Корпус случайных археологических находок. Выпуск 4 / И. А. Бажан. – М., 2012. – 110 с.
3. Безсонова С. С. Мотронинское городище скифской эпохи (по материалам раскопок 1988–1996 гг.) НАН Украины, Институт археологии, Киев, Ягеллонский университет, Институт археологии / С. С. Безсонова, С. А. Скорый. – Краков. 2001. – 156 с.
4. Бушин М. І. Етносоціальні та державотворчі процеси в Україні у III–VII столітті н. е. / М. І. Бушин, А. Г. Морозов, С. В. Корновенко. – Черкаси : Ваш Дім, 2004. – 119 с.
5. Винокур И. С. Черняховские племена на Днестре и Дунае / И. С. Винокур // Славяне на Днестре и Дунае (Сборник научных трудов) – Ред.: Л. Л. Ващенко. – Київ : Наукова думка, 1983. – С. 105–135.
6. Геодетермінічні аспекти прадавньої української державності / А. Морозов, С. Корновенко. – Черкаси : Ант, 2005. – 64 с.
7. Ковпаненко и др. Памятники скифской эпохи Днепровского Лесостепного Правобережья (Киево-Черкасский регион) / Г. Т. Ковпаненко, С. С. Безсонова, С. А. Скорый; Отв. – Киев : Наук. думка, 1989. – 336 с.
8. Магомедов Б. Черняховская культура Проблема этноса / Б. Магомедов. – Lublin : wydawnictwo uniwersytetu Marii Kurie-Skodowskiej, 2001. – 290 с.
9. Місце Холодноярсько-Пастирського комплексу у товарообміні первісних форм проукраїнської держави // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки. – Черкаси, 2000. – Вип. 21. – С. 32–37.
10. Морозов А. Г. Анти / А. Г. Морозов, С. В. Корновенко. – Вінниця : Вид-во Фоліант, 2004. – 65 с.
11. Морозов А. Г. Анти / А. Г. Морозов, С. В. Корновенко. – Черкаси : Видавництво Черкаського державного університету ім. Богдана Хмельницького, 2001. – 64 с.

12. Мызгин К. В. Монетно-вещевые клады на территории черняховской культуры / К. В. Мызгин // Древности. – Харьков, 2011. – С. 130–138.
13. Нераденко Т. М. Словник-довідник з археології Черкащини: науково-довідкове краєзнавче видання / Т. М. Нераденко [автор-укладач]. – Черкаси : ФОП Чабаненко Ю. А., 2016. – 650с.
14. Павленко Ю. В. Предистория давних русов в мировом контексте, Институт гуманитарных исследований Украинской академии наук национального прогресса / Ю. В. Павленко. – Київ : Фенікс, 1994. – 400 с.
15. Рыбаков Б. А. Язычество Древней руси / Б. А. Рыбаков. – М. : Наука, 1987. – 783 с.
16. Шостопал А. В. Скарби Черкащини / А. В. Шостопал. – Черкаси : Андрощук П. С., 2007. – 121 с.:іл.
17. Шостопал А. В. Два скарби римських денаріїв з Чигиринщини / А. В. Шостопал // Чигиринщина: історія і сьогодення. Матеріали VI науково-практичної конференції. 9–10 листопада 2017 року.
18. Шостопал А. В. Знахідки античних монет на Чигиринщині / А. В. Шостопал // Чигиринщина: історія і сьогодення. Матеріали науково-практичної конференції. 17–18 травня 2006 р. – Черкаси, 2006. – С. 67–71.
19. Щукин Б. М. Готский путь (Готы, Рим и черняховская культура) / Б. М. Щукин. – СПб. : Филологический факультет СПбГУ, 2005. – 576 с.
20. Толочко П. П. Исторична топографія стародавнього Києва / П. П. Толочко. – К, 1972; Безсонова С. С. Кургани скіфської доби біля Мотронинського городища (за матеріалами досліджень 1988–1990 рр.) / С. С. Безсонова, С. А. Скорий // Археологічні дослідження на Черкащині. – Черкаси, 1995. – С. 68–73.

References

1. Kladoiskateli: Buried treasure of Rome coins and silver dish: <http://kladoiskateli.com/index.php?showtopic=3900> (in Rus.)
2. Bazhan I. A. (2012). Corps of accidental archeological finds. Number 4. Moscow (in Rus.)
3. Bezsonova S. S., Skoryi S. A. (2001). Motroninskiy site of ancient town of Skythian times. Krakow (in Rus.)
4. Bushyn M. I., Morozov A. G. & Kornovenko S. V. (2004). Ethno social and state formative processes in Ukraine in the 3-d – 7-th centuries. Cherkasy (in Ukr.)
5. Vinokur I. S. (1983). Chernyakhovsky tribes on the Dniester and the Danube / Vinokur I. S. Slavs on the Dniester and the Danube (Collected Scientific articles) – Kyiv. Naukova Dumka (in Ukr.)
6. Morozov A. & Kornovenko S. (2005). Geodeterminist aspects of the ancient Ukrainian State (in Ukr.)
7. Kovpanenko and others. (1989). Relics of Skythian age of the Dnieper Forest-stepper Right Bank Territory (Kyiv-Cherkassy region). Kyev: Naukova Dumka (in Rus.)
8. Magomedov B. (2001). Chernyakhovsky culture. Ethnos' problem. Lublin: Publishin House of M. Kurie-SklodovskaUniversity. (in Rus.)
9. The place of Kholodnoyarsky and Pastyrsky complex in the barter of the primitive forms of the pro-Ukrainian state. Vestnik of Cherkasy University. History Sciences series. – Cherkasy, 2000, Number 21 (in Ukr.)
10. Morozov A. & Kornovenko S. (2004). Ants. Vinnytsya. «Foliant».
11. Morozov A. & Kornovenko S. (2001). Ants. Cherkasy. Publishing House of Cherkasy B. Khmelnytsky State University (in Ukr.)
12. Myzgin K. (2011). Coin and things treasures on the Chernyakhov culture territory. *Antiques*. Kharkov.
13. Neradenko T. M. (2016). References on Cherkasy archeology. (in Ukr.)
14. Pavlenko Y. V. (1994). Pre story of ancient Russes in the world context. Institute of humanitarian researches of Ukrainian academy of sciences of national progress. Kyiv. (in Ukr.)
15. Rybakov B. A. (1987). Ancient Rus paganism. Moskow. Nauka. (in Rus.)
16. Shostopal A. V. (2007). Treasures of Cherkasy Region. Cherkasy. (in Ukr.)
17. Shostopal A. V. Two treasures of Rome denarii from Chyhyryn region / Shostopal A.V. Chyhyryn region: history and modern times. Materials of the 4-th scientific and practical conference. November 9–10, 2017 (is being published, in Ukr.)
18. Shostopal A. V. (2006). Finds of antique coins in Chyhyryn region. Chyhyryn region: history and modern times. Materials of the scientific and practical conference. May 17–18, 2006. Cherkasy. (in Ukr.)
19. Shchukin B. M. (2005). Goths' way (Goths, Rome and Chernyakhovsky culture) St.-Petersburg. (in Rus.)
20. Tolochko P. P. (1972). Historical topography of ancient Kyiv. (in Ukr.); Bezsonova S. S., Skory S. A.(1995). Tumulus of Scythian times next to Motronynsky site of the ancient town (on the materials of 1988–1990-is researches // Archeological researches in Cherkasy region. Cherkasy (in Ukr.)

MOROZOV Anatoliy Georgievich,

Doctor of Sciences (History), Professor, Head of Chair of Archeology and Special branches of Historical Sciences of Cherkasy B. Khmelnytskyi National University.

SHESTOPAL Anatoliy Vasylyovich,

Student-master of Teaching and Scientific Institute of History and Philosophy of Cherkasy B. Khmelnytskyi National University

e-mail: anicid2012@ukr.net

ROME DENARII ON MOTRONYNSKIY SITE OF ANCIENT TOWN

Annotation. The article deals with the complex of problems connected with the process of trade and economic bounds of autochthonous population of the Forest-steppe of Right-Bank of the Middle Dnieper territory with the antiquity. It is stressed on the considerable volume of duration and stability of those bounds. It is shown that economic relations have been based on the wide usage of the monetary means of payment. The origin and quantity of coins found on Motronynskiy site of ancient town and its environs (Kholodny Yar – Cold Ravine) are analyzed. To the point of view of a range of researchers, the Motronynskiy site played a part of a capital center of proto state formations of the local population of Right-Bank of the Middle Dnieper territory in the Greece-Rome times.

Key words: Motronynskiy site of ancient town, Cold Ravine (Kholodny Yar), ancient ceramics, Rome denarii, jewelry.

*Надійшла до редакції 01.09. 2017
Затверджена до друку 10. 09. 2017*

УДК 94(477) «1960–1985»

ОНИЩЕНКО Сергій Борисович,
аспірант кафедри археології та
спеціальних галузей історичної науки
Черкаського національного університету
ім. Богдана Хмельницького
e-mail: osb-chdtu@hotmail.com

**МОДЕРНІЗАЦІЯ ІНФРАСТРУКТУРИ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ
УКРАЇНСЬКОЇ РСР У 1960-Х – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1980-Х рр.: ВИКЛИКИ ТА
ДОСЯГНЕННЯ**

У статті розглядається процес модернізації залізничної галузі Української РСР у 1960-х – першій половині 1980-х років, економічні й технічні особливості її реконструкції.

Ключові слова: УРСР, залізничний транспорт, технічна реконструкція, електрифікація, транспортна мережа, вантажообіг.

Постановка проблеми. Післявоєнна відбудова УРСР, розвиток народного господарства й збільшення масштабів суспільного виробництва зумовлювали постійне зростання потреб у перевезеннях, а отже – в подальшій розбудові транспортної мережі та її модернізації. У результаті надзвичайних зусиль була сформована потужна транспортна інфраструктура залізничного транспорту республіки, якою наша країна користується й досі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зазначити, що в радянський період історія залізничного транспорту, висвітлювались у відповідних монографічних працях та статтях, зокрема В. Колотога [1], Ю. Кулаєва [2] та енциклопедичних виданнях «Проблеми розвитку транспорту СРСР» [3]. Проте вказана література в певній мірі носила й специфічний характер, оскільки відчувався вплив марксистсько-ленінської ідеології. Окремі праці, що вийшли в роки незалежної України, за авторством А. Хахлюка [4] і А. Горбаня [5] розробляли проблеми генезису і розвитку залізничного комплексу загалом. Однак, у сучасній історіографії відсутні дослідження присвячені модернізації і досягненням залізничного транспорту у 1960-х – першій половині 1980-х рр., що й зумовлює тематику даної статті.